

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

УСТЕНКО ОЛЕГ ЛЕОНІДОВИЧ

**ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА
В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ
РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ)**

Спеціальність 08.07.01 — «Економіка промисловості»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ — 1995

Дисертація є рукопис.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі стратегії підприємств Київського державного економічного університету.

Науковий керівник	— кандидат економічних наук, доцент Наливайко А. П.
Офіційні опоненти	— доктор економічних наук Крижанівський Б. М. — кандидат економічних наук, доцент Чужинів І. Й.
Провідна організація	— НДЕІ Мінекономіки України

Захист дисертації відбудеться 16 червня 1995 року о 16 год. на засіданні Спеціалізованої вченої ради К.01.53.05 у Київському державному економічному університеті за адресою: 252057, м. Київ-57, проспект Перемоги, 54/1, аудиторія 214.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського державного економічного університету.

Автореферат розісланий «16» травня 1995 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Хорунжий М. Й.

AB-32.476

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

1.1. Актуальність дослідження

Орієнтація України на побудову економіки ринкового типу, її інтеграцію зі світовим ринком обумовлює об'єктивну необхідність кардинальної зміни у структурі промислового виробництва. Закони розвитку матеріальних субстанцій, якими є промислові підприємства, потребують їхнього постійного пристосування до умов зовнішнього середовища. Важливим напрямком вирішення цих проблем на макро- і мікрорівні є диверсифікація виробництва.

Процеси диверсифікації виробництва певної галузі, підприємства, економіки країни в цілому є предметом багатьох наукових досліджень у різних країнах світу. Вже нагромаджено практичний досвід вивчення і використання цих процесів. Необхідність подальшого дослідження цієї проблеми обумовлена наступним: по-перше, недостатньо вивчені питання, пов'язані з теорією диверсифікації, її цілями, напрямками, співвідношенням зі спеціалізацією; по-друге, майже відсутні роботи з перспектив розвитку України з урахуванням можливостей диверсифікації; по-третє, не досліджені проблеми щодо взаємозв'язку та взаємообумовленості диверсифікації на макро- і мікрорівнях; по-четверте, мало вивчені питання, пов'язані з розробкою та використанням диверсифікаційної стратегії підприємств у період запровадження ринкових відносин, визначенням економічного та соціального ефекту від диверсифікації.

Актуальність цих питань обумовила вибір теми, цілі, напрямки дослідження та логіко-структурну побудову дисертаційної роботи.

1.2. Предмет і об'єкт дослідження

Предметом дослідження є диверсифікаційні процеси на макро- і мікрорівнях, їх місце і роль у формуванні ринкових відносин.

Об'єктом дослідження на макро-і мікрорівнях обрана промисловість України.

1.3. Мета і завдання дослідження

Метою дисертаційної роботи є дослідження сутності диверсифікаційних процесів і розробка рекомендацій по використанню принципів виробничої диверсифікації на макро- і мікрорівнях з урахуванням економічних особливостей України.

У відповідності до мети дисертаційної роботи були поставлені і розв'язані такі завдання:

- уточнена суть поняття «диверсифікація виробництва»;
- встановлено мотиви та умови, а також масштаби і напрямки проходження диверсифікаційних процесів;
- проаналізовано ступінь диверсифікованості промисловості України та види і ефективність диверсифікації промислових підприємств;
- визначено комплекс проблем, які можуть бути вирішені за допомогою стратегії диверсифікації;
- опрацьовано рекомендації по використанню принципів диверсифікації в макроструктурній перебудові промисловості; а також у концентрації капіталу шляхом створення великих організаційно-управлінських і господарських структур;
- обгрунтовано пропозиції по розробці стратегії диверсифікації підприємства.

1.4. Методологія і матеріали дослідження

У методологічному плані дисертація ґрунтується на діалектичному підході і використанні методів порівняння, вибору пріоритетів, експертних оцінок при забезпеченні історико-логічної аргументації. Інформаційною основою дисертаційної роботи є статистичні дані, річні звіти підприємств, матеріали анкетного дослідження підприємств.

В основу роботи покладено праці вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячені диверсифікаційним процесам та запровадженню ринкових відносин.

1.5. Наукова новизна

Наукову новизну роботи характеризують наступні теоретичні і практичні результати:

- здійснено характеристику диверсифікаційних процесів на основі таких класифікаційних ознак, як мотиви та умови їх виникнення; уточнено сутність даного поняття, критично проаналізовані загальноприйняті визначення диверсифікації з ураху-

ванням специфіки української економіки, в зв'язку з чим введено широке та вузьке тлумачення поняття диверсифікації;

— уперше з'ясовано взаємозв'язок та взаємообумовленість мотивів і результатів диверсифікації на макро- та мікрорівні;

— обґрунтовано необхідність розробки та використання принципів стратегії диверсифікації у структурній перебудові промисловості України;

— розроблено базові методичні положення по створенню великих організаційно-керівничих та господарських структур у галузях промисловості з використанням принципів диверсифікації виробництва;

— проаналізовано взаємозв'язок спеціалізації і диверсифікації виробництва, визначено роль і місце їх у формуванні пропорцій виробництва;

— опрацьовано методичні рекомендації по розробці диверсифікаційної стратегії підприємства;

— запропоновано методи оцінки ефективності диверсифікації на рівні підприємства.

1.6. Практичне значення отриманих наукових висновків та прикладних результатів полягає в тому, що вони формують методологічну основу для розробки та запровадження диверсифікаційної стратегії на макро- та мікрорівнях в умовах ринкової економіки.

Розроблені положення, принципи і моделі можуть бути підставою для практичного формування стратегії «продукт — ринок», поточної асортиментної політики підприємств, стратегічного і тактичного управління асортиментною різноманітністю і галузевим набором суб'єктів господарювання, економічними і соціальними процесами, що при цьому виникають. Наукові розробки, висновки і рекомендації дисертації можуть бути теоретичною та методологічною основою подальших досліджень у галузі управління процесами зміни, розширення масштабів підприємницької діяльності суб'єктів ринкових відносин, а також при визначенні оцінки ефективності структурних перетворень в економіці.

Основні пропозиції та методологічні рекомендації по створенню цієї стратегії та регулюванню диверсифікаційних процесів знайшли своє втілення в практиці господарювання Київського акціонерного товариства «Книга», Київського акціонерного підприємства «Союздорпроект».

1.7. Апробація роботи

Основні положення дисертаційної роботи, наукові висновки і пропозиції реально використані. Вони знайшли відображення у виступах автора на республіканському конкурсі молодих економістів України (Донецьк, 1990), республіканській науково-практичній конференції «До нової України шляхом реформ» (Київ, 1992), міжнародній конференції «Перші кроки до економічної незалежності» (Стокгольм, 1993).

1.8. Публікації

За результатами досліджень автором опубліковано 5 робіт загальним обсягом 9,9 др. арк.

1.9. Структура й обсяг роботи

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку опрацьованої літератури, додатків. Робота викладена на 153 сторінках машинописного тексту, містить 17 таблиць, 2 малюнки. Список літератури містить 95 найменувань.

2. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ

2.1. Суть поняття диверсифікації.

Диверсифікаційні процеси тлумачать у двох аспектах — у широкому та вузькому. Доцільність використання поняття «диверсифікація» в широкому та вузькому розумінні обґрунтовано з урахуванням світового та вітчизняного досвіду.

У широкому розумінні на рівні економіки держави диверсифікація як державна економічна політика являє собою зміну структури валового внутрішнього продукту, експорту — імпорту, нарешті, виробництва всередині кожної галузі народного господарства.

Стосовно до різних сфер людської діяльності існує вузьке розуміння терміну. Зокрема під диверсифікацією виробництва слід розуміти процес усупільнення праці, який базується на поєднанні різних видів виробництва і сфер підприємницької діяльності в одному підприємстві. Іншими словами, диверсифікація — це процес втручання спеціалізованих підприємств в нові для себе галузі матеріального і нематеріального виробництва з метою забезпечення стабільних умов функціонування.

Практика здійснення і масштаби диверсифікації у різних країнах неоднакові, а становлення її відбувається нерівномірно, стрибкоподібно і обумовлюється нерівномірністю економічного і політичного розвитку, історичними і культурними відмінностями. Якщо говорити про міжнародні економічні відносини, то тут все більшого значення набуває інтернаціоналізація господарських зв'язків. Постійно перебудовуються світові товарні ринки, швидко розширюється і диверсифікується міжнародний ринок послуг.

Про роль диверсифікаційних процесів у стабілізації економіки в періоди кризових ситуацій свідчить досвід багатьох країн світу: Японії, США, Італії, групи нових індустріальних країн. Напрацьований ними досвід дає можливість зробити висновок, що показниками диверсифікованості виробництва є така інформація про економіку країни: концентрація капіталу в межах однієї організаційної виробничої структури, структура виробництва і експорту — імпорту, масштаби ринків. У цих країнах при розробці програм стабілізації і розвитку економіки використовувались можливості диверсифікації. Останнє особливо актуальне для України в період побудови ринкових відносин в економіці.

З урахуванням уже набутого світового досвіду в даному дослідженні сукупність явищ, пов'язаних з диверсифікацією виробництва досліджується у двох аспектах: макро- та мікроекономічному. Ці процеси взаємопов'язані між собою і взаємозалежні: диверсифікація виробництва на підприємствах у кінцевому підсумку веде до диверсифікації економіки на макрорівні, а з другого боку, державна політика у сфері економічної стратегії повинна управляти процесом диверсифікації, спрямовуючи його у потрібному напрямку, з урахуванням взаємної вигоди для суспільства в цілому і для кожного підприємства зокрема.

2.2. Мотиви та умови, напрямки і масштаби проходження диверсифікаційних процесів, їх різновиди.

Мотиви та умови, які впливають на вибір підприємством стратегії свого розвитку шляхом диверсифікації, поділяються на зовнішні та внутрішні. Причому, первинними є зовнішні мотиви та умови, що відображають стан зовнішнього середовища, в якому функціонує підприємство, а також його місце відносно інших суб'єктів цього середовища.

Мотиви та умови внутрішнього і зовнішнього походження представлені залежністю між економічними, техніко-технологічними та соціально-психологічними факторами.

Група економічних факторів характеризується такими показниками: рентабельність виробництва продукції, її якість і конкурентноспроможність, прибуток підприємства, наявність і структура оборотних фондів, заробітна плата працівників, перспективи розвитку підприємства.

Елементами техніко-технологічної групи факторів є: стан і структура основних виробничих фондів, завантаження та ступінь універсальності устаткування і технологій, перспективи розвитку підприємства.

Найбільш важливими із групи соціально-психологічних факторів є: структура промислово-виробничого персоналу, рівень кваліфікації кадрів, психологічний клімат у колективі.

Перелічені види факторів, що обумовлюють мотивацію диверсифікації, можуть мати внутрішнє походження або виникати як реакція на стан зовнішнього середовища.

Підсистеми внутрішніх і зовнішніх мотивів та умов диверсифікації знаходяться в тісному зв'язку між собою і визначають одна одну. Кожному елементові однієї підсистеми відповідає певний елемент іншої. Ця відповідність обумовлена кібернетичністю всієї системи мотивів та умов диверсифікації.

Правильно визначені мотиви та умови дають змогу підприємству вибрати найбільш оптимальний напрямок диверсифікації як основу успішного розвитку.

За ознакою напрямку проходження диверсифікація поділяється на два основних види: виробничу і фінансову. В свою чергу, кожен вид має декілька підвидів, а деякі підвиди мають ще подальші розподіли. В цілому класифікацію видів диверсифікаційних процесів на рівні підприємства показано на мал. 1.

Критерії поділу та особливості кожного виду і підвиду диверсифікації наведено у дисертації.

2.3. Оцінка рівня диверсифікованості промисловості в Україні.

Аналіз стану диверсифікованості промислового виробництва в цілому, його динаміки та відповідності потребам народного господарства здійснено шляхом аналітичної обробки інформації по таких розділах: відтворювальна і галузева структури промислового виробництва, експортно-імпортна спеціалізація, ступінь концентрації виробництва, реорганізація господарського управління.

Аналіз відтворювальної структури показав, що протягом багатьох десятиліть (з 1913 по 1993 роки) темпи зростання продукції гр. А значно перевищували гр. Б. Але, починаючи з 1990 року

Мал. 1. Класифікація диверсифікаційних процесів на рівні підприємства

помітною є тенденція зростання частки продукції гр. Б, у тому числі за рахунок диверсифікації виробництва у галузях важкої промисловості шляхом збільшення випуску предметів споживання цими галузями.

У галузевій структурі за 22 роки (період аналізу) значно зросла частка важкої промисловості в цілому, а в останній — частка машинобудівного і хіміко-лісового комплексів.

У структурі експорту за 4 останні роки зменшилась частка машин і устаткування у 2 рази, а частка сировини, матеріалів і товарів народного споживання зросла у 1,3 рази.

Аналіз структурних змін виробництва показав, що Україна має диверсифіковану за ввозом — вивозом структуру промисловості. Але цій структурі властиві деякі недоліки, спричинені глибокою інтеграцією економіки України у господарство колишнього Союзу РСР. В зв'язку з становленням державності і необхідністю виходу на міжнародний ринок, курсом на створення ринкової економіки ця структура має бути удосконалена з використанням можливостей диверсифікації.

Для сучасної ринкової економіки характерним є високий рівень концентрації капіталу, виробництва і збуту, оптимальне співвідношення представників великих оргструктур і індивідуальних виробників на ринку, велика роль адміністративних органів державного управління в економіці та їх взаємодія з великими корпораціями, а також транснаціональний характер і висока ступінь диверсифікації великих оргструктур.

У відповідності з чинним законодавством, в Україні передбачено укрупнення виробництва і капіталу шляхом створення асоціацій, корпорацій, консорціумів, концернів, акціонерних товариств, холдингових компаній, фінансово-промислових груп та інших об'єднань за галузевим, територіальним та іншими принципами. На кінець 1993 року таких новостворених структур було 1023. Досвід створення перших корпорацій, концернів і інших нових оргструктур свідчить, що деякі з них функціонують як аналоги відомчих структур (колишніх міністерств, відомств). Але багато з них цілком відповідають умовам і потребам сучасного етапу розвитку економіки: гнучко використовують умови функціонування, вирішують складні науково-технічні проблеми, пристосовуються до ринку шляхом диверсифікації.

Характерним є те, що одночасно зі створенням нових оргструктур у багатьох випадках вирішується проблема роздержавлення власності. І все ж аналіз показав, що процес створення нових оргструктур і концентрації капіталу йде повільно і недостатньо ефективно. Потрібна чітка державна програма структур-

ної побудови суб'єктів підприємницької діяльності, яка б в комплексі вирішувала процеси приватизації, структурної перебудови у виробництві і управлінні промисловістю, демонополізації, підтримці малого бізнесу, концентрації капіталу.

Здійснений в дисертації аналіз виявив комплекс проблем, які можуть бути вирішені за допомогою диверсифікації. До них належать: структурна перебудова промисловості в цілому та окремих галузей (у тому числі конверсія підприємств військово-промислового комплексу); оптимізація зовнішньо-економічної діяльності українських промислових підприємств; створення великих організаційних структур у промисловості в ході приватизації державного майна; демонополізація економіки; посилення конкуренції на ринках продукції; запобігання безробіттю в Україні.

2.4. Аналіз диверсифікаційних процесів на промислових підприємствах.

В результаті всебічного аналізу встановлено поточні фактори, що зумовлюють диверсифікацію на підприємствах: конверсія підприємств військово-промислового комплексу; відсутність або нестача сировини і комплектуючих виробів на базову продукцію; зменшення обсягу замовлень на базову продукцію; скорочення запасів сировини (у видобувних галузях); намагання зберегти трудовий колектив, поліпшити матеріальне забезпечення працівників, «вижити» в період кризового економічного стану; реалізація досягнень науково-технічного прогресу.

На матеріалах 45-ти промислових підприємств різних галузей України встановлено, що зараз мають місце всі різновиди диверсифікації. Аналіз економічних результатів диверсифікованих підприємств свідчить, що на більшості з них менша плинність кадрів, вища рентабельність продукції і продуктивність праці, більша середня заробітна плата у порівнянні з середніми показниками по галузі.

В цілому в дисертації зроблено висновок, що позитивне «сальдо» диверсифікації виробництва на рівні підприємства можна звести до такого:

зменшення імовірності великих збитків за рахунок універсализації діяльності, скорочення ступеню ризику, підвищення фінансової стабільності підприємства;

збільшення загального прибутку внаслідок позитивного синергічного ефекту (комбінування виробництва, комплексного підходу, утилізація відходів);

підвищення гнучкості виробництва в пристосуванні до нових потреб;

зростання позитивних мотивів до творчої праці.

Вже зараз шляхом диверсифікації виробництв цілком можливе вирішення важливих макроекономічних проблем. Так, завдяки диверсифікації на Україні значно збільшився перелік товарів господарсько-побутового та виробничого призначення; зросла конкурентоспроможність багатьох товаровиробників; здійснюється курс на самозабезпечення продукцією, імпорт якої стає неможливим або утрудненим (з різних причин, у тому числі і фінансових).

2.5. Рекомендації по використанню принципів диверсифікації в макроструктурній перебудові промисловості.

Напрями диверсифікації виробництва у промисловості мають базуватися на економічній політиці держави в поточний момент і на перспективу, яка, в свою чергу, виходить із державних пріоритетів, що визначаються урядом. Враховуючи сучасний стан економіки, для структурної стратегії цільовими мають бути такі макроструктурні зрушення:

збільшення норми нагромадження в національному доході України (згідно досвіду держав із ринковою економікою це близько 30 %);

зростання питомої ваги кінцевого продукту за рахунок промислового та скорочення питомої ваги продукції військово-промислового комплексу не менш ніж у 2 рази;

підвищення частки галузей, що працюють на споживчий ринок, до 40—50 % в загальному обсязі продукції промисловості.

Головним засобом структурної модернізації економіки України за цим напрямком є техніко-технологічне переозброєння всіх галузей народного господарства.

У зв'язку з обмеженістю матеріальних і фінансових ресурсів потрібно чітко визначення пріоритетів цього процесу. Для сучасних умов поглиблену технологічну модернізацію треба розпочати з металургійного комплексу, потім здійснити її у машинобудуванні. Це сприятиме формуванню матеріально-технічної бази для переозброєння і реконструкції інших галузей індустрії, перерозподілу матеріальних і фінансових ресурсів на користь галузей і виробництв, які обслуговують споживчий ринок.

У зовнішньоекономічній діяльності диверсифікація має сприяти подальшій інтеграції України у світове господарство, досягненню позитивного «сальдо» торговельного і платіжного балан-

сів, забезпеченню найбільш ефективної структури експорту, формуванню імпорту з урахуванням інтересів національних виробників та необхідності структурної перебудови економіки.

Одним із визначальних компонентів зовнішньоекономічної стратегії є розширення міжнародних науково-технічних зв'язків головним чином в пріоритетних для республіки напрямках науково-технічного прогресу та загальнодержавних цільових напрямках як найголовнішою передумовою піднесення національної економіки.

У експортній стратегії важливо дотримуватись таких напрямків: збільшення обсягу виробництва конкурентоспроможної промислової і сільськогосподарської продукції; досягнення збалансованого зовнішньоторговельного обороту як основи рівноправного партнерства у міжнародних зв'язках; поступовий відхід від переважно сировинної орієнтації у експорті; надання переваг експорту готових, у тому числі наукоємних виробів; нарощування експортної бази агропромислового комплексу.

При розробці імпортної стратегії слід виходити з того, що імпортна діяльність — це не тільки засіб збалансування виробництва, одержання матеріальних і енергетичних ресурсів, яких не вистачає, примноження асортименту національного споживчого ринку, але ще і важливий структуроутворювальний і прискорювальний фактор інтенсифікації відтворення і підвищення ефективності на основі використання пріоритетних світових досягнень науки і техніки.

З урахуванням цього в імпорті переважну роль має відігравати техніко-технологічний аспект, а саме: закупки сучасного обладнання, інформаційних та управлінських засобів, ресурсо-, енерго- та екологічнозберігаємих технологій як для базових галузей, так і для галузей та виробництв соціальної орієнтації.

На основі аналізу обсягів та динаміки ввозу — вивозу продукції промисловості за останні роки, а також підвищення техніко-технологічного рівня і використання виробничих потужностей в основних галузях промисловості, науково-технічних досягнень у розвитку та освоєнні нових виробництв в дисертаційній роботі розроблені рекомендації по галузях промислового виробництва в Україні.

Структурні зміни у матеріальному виробництві, зокрема, зростання продукції машинобудування, хімічної промисловості, переробних галузей агропромислового комплексу, збільшення випуску високотехнологічних виробів має позначитись на структурі експорту — імпорту; дозволити запропонувати зовнішньому ринку товарні маси вищої якості, розширити номенклатуру про-

дукції, що визначить спеціалізацію України в міжнародному поділі праці та забезпечить зростання експортно-імпортного потенціалу держави.

Зміну структури промислового виробництва (поглиблена спеціалізація, з одного боку, і диверсифікація, з іншого), а також збільшення обсягів виробництва, враховуючи інтегрованість економіки України в світове господарство, на макrorівні досліджено за допомогою експортно-імпортного коефіцієнта

$$K = \frac{X_i - M_i}{X_i + M_i} \quad (1)$$

де K — експортно-імпортний коефіцієнт;

X_i — вартість експорту;

M_i — вартість імпорту.

Цей показник дозволяє прослідкувати на протязі тривалого часу відображення у сфері зовнішньої торгівлі основних рис моделі промислового розвитку, зокрема поступовий перехід від імпортзаміни до експортної орієнтації економіки, або навпаки, від вивозу традиційних промислових товарів до нового експорту, який більш відповідає змінам внутрішніх і зовнішніх умов виробництва.

Тенденції зміни коефіцієнту конкурентоспроможності (його ще й так називають) по галузях промисловості за декілька минулих років та прогноз на майбутнє наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Значення експортно-імпортного коефіцієнта *

Галузі промисловості	1989 р.	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р. (прогноз)
Електроенергетика	0,58	0,55	0,24	1	1
Нафтогазова	-0,67	-0,94	-0,99	-1	-1
Вугільна	0,40	-0,02	-0,43	-0,45	-0,11
Металургійна	0,28	0,70	0,74	0,80	0,97
Хімічна і нафтохімічна	-0,20	0,35	-0,02	-0,12	-0,04
Машинобудування і металообробка	0,003	-0,06	0,03	-0,07	-0,2
Лісова, деревообробна, целюлозно-паперова	-0,62	-0,60	-0,60	-0,40	-0,68
Промисловість будівельних матеріалів	0,16	0,66	0,74	0,74	0,6
Легка	-0,56	-0,70	-0,55	0,05	0,66
Харчова	0,21	0,56	0,46	0,60	0,92

* Розраховано за даними: «УРСР у цифрах, 1990»; «Україна у цифрах, 1993»; інформації Мін. статистики України, прогнозних даних обсягів експорту та імпорту Мінекономіки України.

Чим ближче абсолютне значення «К» до одиниці, тим більший розрив між ввозом і вивозом, і навпаки, чим менша ця різниця, тим ближче абсолютне значення «К» до нуля, що є оптимальним значенням коефіцієнту.

Для виконання запропонованих структурних змін необхідно впровадити організаційні та економічні заходи стимулюючого та обмежувального напрямку, а саме:

вести пільгове оподаткування для підприємств та організацій, які інвестують розвиток і модернізацію виробництва, створення матеріальної бази соціальної сфери;

забезпечити матеріальні умови для розвитку підприємництва; створити систему інформаційного забезпечення всіх суб'єктів підприємницької діяльності.

Ці рекомендації відповідають економічній політиці на найближчу перспективу, стабілізації економіки та побудові нормальних ринкових відносин.

2.6. Концентрація капіталу шляхом диверсифікації виробництва.

В умовах побудови ринкової економіки найважливішим завданням перебудови організаційних господарських та управлінських структур є пошук оптимального співвідношення державних і недержавних структур. При створенні нових оргструктур і роздержавленні слід враховувати галузеві особливості підприємств. У традиційних галузях з середньою технологічною забезпеченістю виробництва, стандартизованою продукцією і більш-менш стабільним попитом (автомобілебудування, металургія, нафтопереробка) оптимальною буде холдингова система управління на базі великих корпорацій, які мають бути створені на основі одно- та різногалузевих підприємств.

Для галузей з повним циклом виробництва рекомендуються вертикальні галузеві концерни в зв'язку з великим ступенем залежності підприємств один від одного по технологічній схемі. Це нафтогазова, вугільна, залізо-рудна, чорна металургія, нафто- і газопереробна промисловість, що базується на вітчизняній сировині. Крім того, для підприємств чорної та кольорової металургії корисним буде входження в трансреспубліканські структури країн СНД.

У легкій і харчовій промисловостях, будіндустрії з метою створення умов для розвитку конкуренції, таких інтегрованих структур повинно бути багато, ці підприємства мають об'єднуватись в асоціації за територіальною ознакою.

Під час організації нових структур необхідно дотримуватись правил антимонопольного законодавства.

2.7. Діалектичний підхід у поєднанні переваг спеціалізації і диверсифікації у виробничому процесі.

Спеціалізація, як форма організації виробництва, мала великі переваги в промисловості України. Вона не вичерпала всіх своїх переваг. Між спеціалізацією та диверсифікацією існує діалектичне протиріччя, але поряд з цим має місце і єдність цих протилежних напрямків, які існують одночасно в середині одного об'єкту.

Найбільш чітко сполучення спеціалізації і диверсифікації виявляється у машинобудуванні. У цій галузі рівновага між цими протилежними процесами створюється шляхом сполучення переваг обох процесів, наприклад, розвитком подетальної спеціалізації із застосуванням процесів нормалізації і уніфікації виробів і деталей, зростанням масштабів централізованого виготовлення заготовок, деталей і вузлів галузевого і міжгалузевого призначення.

Результативність стратегії диверсифікації буде базуватись на ефективності спеціалізованих виробництв, які входять до складу корпоративізованого господарського комплексу. Багатогалузовий характер компанії не тільки не буде заважати спеціалізації виробничих одиниць, що входять до її складу, а навпаки, призведе до більш повного завантаження потужностей шляхом використання переваг масового спеціалізованого виробництва.

2.8. Рекомендації по розробці стратегії диверсифікації на мікрорівні.

Основними фазами розробки стратегії диверсифікації є такі:

- визначення мотивів і умов (внутрішніх і зовнішніх) використання диверсифікації, як стратегії розвитку підприємства (фаза визначення мотивів);
- встановлення цілей цієї стратегії стосовно системи мотивацій і умов (фаза визначення цілей);
- вибір можливих напрямків диверсифікації відповідно до поставлених цілей (фаза попереднього вибору);
- комплексний аналіз ринку (фаза зовнішнього аналізу);
- аналіз внутрішнього стану підприємства (фаза внутрішнього аналізу);

— вибір напрямку диверсифікації із сукупності можливих (альтернативних) напрямків у відповідності з результатами зовнішнього та внутрішнього аналізів (фаза кінцевого вибору).

Всі шість стадій взаємопов'язані між собою і повинні виконуватись у вказаній послідовності. В дисертації детально викладено зміст діяльності менеджерів у кожній фазі, а також рекомендації щодо вибору підприємством напрямів диверсифікації: які внутрішні і зовнішні умови є гарантом того, що обраний напрям буде ефективним.

Кінцевою метою вибору напрямку диверсифікації є визначення таких видів і сфер підприємницької діяльності, які забезпечать підприємству зростання доходів і стабільні умови існування, а також конкретного ринку і споживача продукції підприємства. Спрямування стратегії — це об'єднання системи виробничої діяльності із зовнішнім середовищем і встановлення зв'язків, що забезпечують досягнення поставлених цілей.

Оцінку ефективності прийнятого варіанту треба робити шляхом порівняння альтернативних варіантів диверсифікації. Для цього в дисертації сформульовані критерії вигод та витрат. Так, до економічних вигод віднесено економію на масштабах діяльності, розширення номенклатури і асортименту продукції, робіт, послуг; додатковий прибуток; введення в обіг незайнятих ресурсів, фінансову стабільність і усталеність діяльності; розширення діапазону вільного вибору; придбання нових знань, навичок, універсальної кваліфікації.

Соціальні вигоди диверсифікації зводяться до зниження цін на товари і вирівнювання норми прибутку; наповнення ринку товарами та послугами; зниження рівня безробіття; впровадження ресурсозберігальних і утилізаційних технологій.

Диверсифікація потребує прямих економічних витрат, а саме: затрати часу на пошук кращих варіантів; коштів на перепідготовку, перепрофілювання і навчання спеціалістів.

Економічні витрати, крім того, враховують можливі порушення рівноваги виробництва та управління, ринковий ризик.

Соціальні витрати диверсифікації пов'язані із структурним безробіттям, соціальною напругою; зміною стилю роботи, психологічною напругою; можливим порушенням екологічної рівноваги, забрудненням зовнішнього середовища.

Для конкретного підприємства найкращий варіант напрямку диверсифікації має бути обраний шляхом економічного обґрунтування варіантів диверсифікації на основі застосування економіко-математичного моделювання. В дисертації наведені економіко-математичні моделі для економічного обґрунтування у двох

випадках: коли розширення і оновлення номенклатури продукції базується на діючих потужностях і обладнанні або коли для диверсифікації необхідне розширення або збільшення і оновлення потужностей підприємства.

Модель для пешого випадку буде такою:
цільова функція:

$$c = \sum_j c_j^s \cdot x_j^s + \sum_j c_j^N \cdot x_j^N$$

Обмеження по потужностях:

$$\sum_j b_{kj}^s \cdot x_j^s + \sum_j b_{kj}^N \cdot x_j^N \leq b_n$$

Обмеження по збуту окремих видів «старої» та нової продукції:

$$x_j^s \leq \bar{x}_j^s; \quad x_j^N \leq \bar{x}_j^N$$

Обмеження по поставках матеріалів, сировини, палива, енергоресурсів:

$$\sum_j a_{ij}^s \cdot x_j^s + \sum_j a_{ij}^N \cdot x_j^N \leq a_i$$

Прийняті позначення:

x_j^s, x_j^N — обсяги продукції «старої» і нової (відповідно);

a_{ij}^s, a_{ij}^N — норма витрат сировинно-матеріальних ресурсів на одиницю продукції «старої» та нової номенклатури (відповідно);

a_i — обсяг поставок (закупок) матеріалів, сировини, палива, енергоресурсів (і — вид сировини, матеріалів, топлива, енергоресурсів);

b_{kj}^s, b_{kj}^N — норма витрат машино-годин устаткування на одиницю продукції «старої» та нової номенклатури (відповідно);

b_k — ресурс часу роботи устаткування (к — вид устаткування);

$\bar{x}_j^s, \bar{x}_j^N$ — максимально можливі обсяги збуту «старої» та нової продукції (відповідно);

c — цільова функція;

c_j^s, c_j^N — прибуток від реалізації одиниці продукції «старої» та нової номенклатури (відповідно).

Для другого випадку, тобто коли випуск нової продукції потребує додаткових капітальних вкладень, попередня модель доповнюється додатковим обмеженням по витратах на ці додаткові капітальні вкладення:

$$\sum_j k_j^N \cdot x_j^N \leq k,$$

де k_j^N — додаткові капітальні вкладення на одиницю нової продукції;

k — загальна сума витрат на капітальні вкладення, яку підприємство в змозі витратити на цілі диверсифікації.

Розв'язання економіко-математичної задачі на базі таких моделей допоможе підприємству визначитися з вибором напрямку диверсифікації на стадіях попереднього та кінцевого прийняття рішення, що підтверджується їх апробацією на групі промислових підприємств України.

ПЕРЕЛІК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні положення дисертації викладено в таких наукових працях:

1. Сай В. М., Устенко О. Л. Деякі методологічні напрямки визначення стратегії диверсифікації (У зб.: «Проблеми формування ринкової економіки.— Київ, 1992.— 0,2 др. арк.).
2. Устенко О. Л. Диверсифікаційна стратегія в умовах переходу до ринкової економіки (У зб.: «Сучасний стан та проблеми розвитку економічної науки на Україні», Тернопіль, 1993.— 0,2 др. арк.).
3. Johnson S., Ustenko O. Corporate control of enterprises before privatization : the effects of spontaneous privatization.— Kiel Institute of World Economics.— 1993.— 3,5 др. арк.
4. Johnson S., Ustenko O. The acquisition of private property rights in Ukrainian agriculture.— USA Graduate School of International Relations and Pacific Studies.— 1993.— 3,0 др. арк.
5. Johnson S., Ustenko O. The role of new banks in a partially reformed economy : Ukrainian experience.— USA Duke University FSB.— 1993.— 3,0 др. арк.

УСТЕНКО О. Л.

Диверсификация производства в условиях формирования рыночной экономики (на материалах промышленности Украины).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.07.01 — экономика промышленности. Киевский государственный экономический университет, Киев, 1995 г.

Рассмотрена и изучена сущность диверсификационных процессов. Определены мотивы и условия их возникновения. Обоснован выбор направления диверсификации. Раскрыты особенности диверсификационных процессов в промышленности Украины. Разработана концепция регулирования этих процессов на макро- и микроуровне.

Предложены методические рекомендации по разработке предприятиями стратегии диверсификации.

Ключові слова: диверсифікаційні процеси, стратегічний розвиток.

USTENKO O. L.

Production diversification in the establishment of the market economy (Ukrainian experience).

Dissertation for the Degree of Candidate of Economics in economy of industrial enterprises,— 08.07.01. Kiev State University of Economics, Kiev, 1994.

The essence of diversification processes is worked out. There are grounded goals and conditions of their beginning. There are grounded roads of the continuation of diversification processes. The conception of regulation of diversification processes has been worked out.

There are uncovered the specificities of the diversification process in Ukraine.

There are proposed methodical recommendation for enterprises how to make the diversification strategy.

Key words: diversification process, strategic development.

Формат 60×84/16. Папір друкарський № 1. Гарнітура літературна. Друк високий. Умовн. друк. арк. 1,44. Обл.-вид. арк. 1,723. Тираж 100 прим. Зам. 5-2284.

АТ «Книга». 254655, МСП, Київ-53, вул. Артема, 25.

448589

AB 32.446